

מקום

וַיִּפְגַע בַּמָּקוֹם וַיֵּלֶן שָׁם כִּי בָּא הַשָּׁמַשׁ וַיִּקַּח מֵאֲבְנֵי הַמָּקוֹם וַיִּשֶׂם מִרְאֲשָׁתוֹ וַיִּשְׁכַּב בַּמָּקוֹם הַהוּא: ... וְהִנֵּה ה' נֹצֵב עָלָיו: (בראשית כח יא ג).¹

אבן עזרא בראשית כח יא – מקום פיסי כפשוטו

ועל דרך הפשט לא יתכן להיות "ויפגע" כמו "אל תפגע בי" (ירמיה ז טז), כי לא מצאנו במקרא שנקרא השם מקום. ואל תשים לבך לדרוש "ממקום אחר" (אסתר ד יד), כי איננו כלל על השם, ומלת אחר לְעַד.²

בראשית רבה סח ט – הקב"ה הוא מקומו ומעונו של העולם

"ויפגע במקום" - ר' הונא בשם ר' אמי אמר: מפני מה מכנים שמו של הקב"ה וקוראים אותו מקום? שהוא מקומו של עולם ואין עולמו מקומו. אמר ר' יוסי בן חלפתא: אין אנו יודעים אם הקב"ה מקומו של עולם, אם עולמו מקומו. ממה שכתוב: "הנה מקום אתי" (שמות לג כא) - הוי: הקב"ה מקומו של עולם ואין עולמו מקומו. אמר ר' יצחק: כתוב: "מעונה אלוהי קדם" (דברים לג כז) - אין אנו יודעים אם הקב"ה מעונו של עולמו ואם עולמו מעונו. ממה שכתוב: "ה' מעון אתה היית לנו" (תהלים צ א) - הוי: הקב"ה מעונו של עולמו ואין עולמו מעונו.³ אמר ר' אבא בר יודן: [משל] לגבור שהוא רוכב על הסוס וכליו משופעים אילך ואילך. הסוס טפילה לרוכב ואין הרוכב טפילה לסוס.⁴

שמות רבה מה ו - המקום הוא אתי, האתר טפל לי

"ויואמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על הצור" (שמות לג כא) – אמר ר' יוסי בר ר' חנינא: "הנה אנכי במקום הזה" לא כתוב כאן, אלא: "הנה מקום אתי" - אתרי טפלה לי ואין אני טפל לאתרי.⁵

¹ "מקום" הוא מונח פשוט שבא לציין תחום או מיקום גיאוגרפי מסוים (איזור). מקום מכיל חפצים ואנשים ותופס שטח מסוים במישור (נפח במרחב). מספיקים שלושה קווים על מנת להגדיר 'מקום'. למקום מגיעים, במקום שוהים במשך זמן כזה או אחר, במקום ניתן לשמור דברים, מקום גם עוזבים (ועוברים למקום אחר). בכל רגע נתון, חפץ או אדם מצויים במקום מסוים. מקום יכול להיות קטן ביותר (כמה מקום תופס אטום בודד?) או גדול מאד: עיר מטרופולין, מדינה שלימה. אין טעם לסקור מילה נפוצה זו במקרא (3000 אזכורים), אך נראה שכמה מהם רומזים למשמעות נוספת ולדרישה שמעבר. פסוקים כמו: "וַיֵּאמֶר אֱלֹהִים יְקוּוּ הַיָּמִים מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל מָקוֹם אֶחָד וְתִרְאֶה הַיְבֵשָׁה וְכוּ" (בראשית א ט), "... שָׂא נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה שָׂם וְכוּ" (שם יג יד), "וַיִּקֶם וַיֵּלֶךְ אֶל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר לוֹ הָאֱלֹהִים" (שם כב ג), "וַיַּעַל מֵעֵלְיוֹ אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר אֲתוֹ" (שם לה יג), "... שָׁל נִעְלֶיךָ מֵעַל רִגְלֶיךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אַתָּה עוֹמֵד עָלָיו אֲדַמַּת קֶדֶשׁ הוּא" (שמות ג ה), "בְּכֹל הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אֲזַכֵּיר אֶת שְׁמִי וְכוּ" (שם כ כא), ואולי המשמעותי מכולם שנזכר להלן: "וַיֵּאמֶר ה' הִנֵּה מָקוֹם אֲתִי וְנִצַּבְתָּ עַל הַצּוּר" (שם לג כא). האם גם הפסוק בפרשתנו בו נזכר "המקום" שלוש פעמים, יכול להידרש במשמעות מעבר לפשט הפשוט?

² בפשט הפסוק אין ספק ש"מקום" הוא מקום פיסי, אומר אבן עזרא. כך עולה גם מפירושי רש"י, ספורנו, רשב"ם ועוד. (ואפילו אור החיים בפירוש נוסף מעבר לפשט, שהביא בשם חז"ל, מדבר על מקום מיוחד - הר המוריה). מה גם שבפסוק מופיע "מקום" פעמיים ולגבי הפעם השנייה: "ויקח מאבני המקום" אין שום ספק שהכוונה היא למקום פיסי כפשוטו. אך מכל המפרשים, מגדיל לעשות אבן עזרא אשר מדגיש שאפילו הביטוי "ויפגע", שעליו ניתן לכאורה לומר שפירושו התפלל (כמו בפסוק בירמיהו), חייב להיות במובן של הגיע למקום, בגלל ש"מקום" הוא מקום פיסי ותו לא. גם הפסוק באסתר: "רווח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר" ששם ניתן להבין שמדכי מרמז למשהו מיוחד, לא ייתכן לומר שהכוונה לקב"ה שהרי כתוב שם המילה "אחר". ואע"פ כן, שערי מדרש לא ננעלו והביטוי "מקום" כאחד מכינויו של הקב"ה ידוע ומבקש דרשני. זאת נעשה הפעם.

³ במדע הקוסמולוגיה המודרני, למונחים מקום וזמן (חלל-זמן כהגדרתו של איינשטיין) אין שום משמעות אלא מרגע שנוצר היקום. מקום-זמן זה שנברא, אינו יכול להיות מקומו של הבורא, עבור האדם האמין, שהרי הוא שברא את החלל-זמן. ראה כתר מלכות לרבי שלמה אבן גבירול: "אתה נמצא ובטרם היות כל זמן היית, ובלי מקום חנית". הבורא הוא שיצר את המקום-זמן המוכר לנו ולכן בהכרח 'מקומו' בלתי תלוי בעולם הנברא. הקב"ה הוא מקומו או שמה מקומו ומקיימו של העולם המוכר לנו.

⁴ למעון במובן הזה, גם אבן עזרא מסכים. ראה פירושו בהקדמה למגילת אסתר, כאשר הוא חוזר על דבריו שהבאנו לעיל, אבל מבחין בין מקום ובין מעון: "והנה אין במגילה הזאת זכר השם והיא מספרי הקודש! ורבים השיבו כי הוא "ממקום אחר" וזה איננו נכון כי לא נקרא השם מקום בכל ספרי הקדש, רק נקרא מעון שהוא לעולם גבוה".

⁵ ראה מקבילה למדרש זה, בלשון עשירה ומפורטת יותר, במדרש תהילים פרק צ על הפסוק: "ה' מעון אתה היית לנו". ושם הוא גם מוסיף שאברהם קדם ליעקב והוא היה הראשון שקרא לקב"ה מקום: "אברהם קרא לו מקום, שנאמר: ויקרא שם המקום ההוא ה' יראה". מדרשים אלה הם המקור לכינויו של הקב"ה "מקום" - "על דעת המקום", "המקום ימלא חסרונו", "ברוך המקום ברוך הוא", "המקום יהיה בעזרך", "המקום יחזירך לשלום" ועוד. אגב, דווקא מטבע הלשון הרווח שהאשכנזים נוהגים לומר בבית האבל: "המקום ינחם אתכם וכו'", הוא חידוש אשכנזי מלפני כ-300 שנה בלבד. ראה שו"ת שבות יעקב חלק ג סימן צח וכן פירוש עלי תמר לירושלמי תענית פרק ד הלכה ב.

⁶ משה מבקש "הראני נא את כבודך" וה' עונה לו ברמיזה שלא צריך להרחיק לכת והתשובה טמונה בעצם ההזמנה לראות את כבוד ה' (ראה שמות לג יז-כג). "הנה מקום אתי" - זה הסוד. ראה המדרשים על הפסוק בישעיהו ו ג: "מלוא כל הארץ כבודך" וברמיהו כג כד: "את השמים והארץ אני מלא" שהולכים בדרך דומה. ראה שמות רבה ב ה: "ללמדך שאין מקום פנוי בלא שכינה" שממנו, כך

מסכת תענית דף כ"א עמוד ב – האדם מכבד (עושה) את המקום

אמר לו רב נחמן בר רב חסדא לרב נחמן בר יצחק: ליקום מר ליתי לגבן!⁷ - אמר ליה: תנינא, רבי יוסי אומר: לא מקומו של אדם מכבדו, אלא אדם מכבד את מקומו.⁸ שכן מצינו בהר סיני שכל זמן שהשכינה שרויה עליו - אמרה תורה: "גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא", נסתלקה שכינה ממנו - אמרה תורה: "במשוך היובל המה יעלו בהר".⁹

מדרש תהלים (בובר) מזמור צ – מקום שהצדיק עומד בו¹⁰

דבר אחר: למה נקרא שמו מקום? שבכל מקום שצדיקים עומדים, שם הוא נמצא עמהם. שנאמר: "בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך" (שמות כ כד).¹¹ וכן הוא אומר: "ויפגע במקום וילך שם" (בראשית כח יא).¹²

בראשית רבה פרשה סט סימן ב – ה' ניצב עליו

"והנה ה' ניצב עליו" - ר' חייא רבה ור' ינאי. אחד אמר: "עליו" - על סולם. ואחד אמר: "עליו" - על יעקב. מי שאומר: "עליו" - על הסולם" - ניחא.¹³ אלא למי שאומר: "עליו" - על יעקב" - מתקיים עליו.¹⁴ אמר ר' יוחנן: הרשעים מתקיימים על אלהיהם (בראשית מא) ופרעה חולם והנה עומד על היאור, אבל הצדיקים אלוהיהם מתקיים עליהם שנאמר והנה ה' ניצב עליו.¹⁵ ואמר רבי יוסי ברבי חנינא משום רבי אליעזר בן יעקב:

נראה, נגזר הביטוי הקבלי: "לית אתר פנוי מניה" (תיקוני זוהר, תקונא שבעין). אבל הביטוי "הנה מקום אתי" הוא עמוק יותר. הקב"ה לא ממלא את היקום בכבודו. הקב"ה הוא סיבת היקום. אגב, שים לב לשורש ניצב שנמצא גם בפרשתנו וגם שם, אלא שכאן "ה' ניצב" ושם: "ונצבת". ועוד נתייחס לכך בהמשך. ראה דברינו [נקרת הצור](#) בפרשת כי תשא.

⁷ קום ובוא אלינו. ר' נחמן בר רב חסדא מצינו לר' נחמן בר יצחק, לאחר שזה האחרון תיקן אותו בהלכה, שיעזוב את מקומו (עירו) ויבוא אליו למקום מכובד יותר. על כך עונה לו ר' נחמן בר יצחק שלא המקום מכבד את האדם, אלא האדם עושה את מקומו טוב לו בעירו ובמקומו. ראה שם בהמשך הסיפור, שבסופו של דבר כנראה, הלך ר' נחמן בר יצחק לר' נחמן בר רב חסדא: "מוטב יבוא מנה בן פרס אצל מנה בן מנה ואל יבוא מנה בן מנה אצל מנה בן פרס". נכון שהאדם עושה/מכבד את המקום. אך מה עושה את האדם? "שלושה שותפים הם באדם: הקב"ה, ואביו, ואמו, בזמן שאדם מכבד את אביו ואת אמו, אמר הקב"ה: מעלה אני עליהם כאילו דרתי ביניהם וכבדוני" (קידושין דף ל עמוד ב). הכבוד שבני אדם חולקים זה לזה, בפרט להוריהם, יוצר מקום ש"המקום" יכול לבוא ולדור שם. במחשבה שנייה בסיפור שם, הכיר ר' נחמן בר יצחק בעדיפותו של ר' נחמן בן רב חסדא מצד משפחתו ושורשיו ואי לכך גם ביכולתו לעצב את המקום. קיבל את הזמנתו והצטרף אליו.

⁸ ראה שיר השירים רבה ב ג (טז): "בשלפי השמד נתכנסו רבותינו לאושה ... נתכנסו ולמדו ועשו כל צרכיהן. כיון שהגיע זמנם להיטור, אמרו: מקום שנתקבלנו בתוכו אנו מניחים אותו ויקם? חלקו כבוד לר' יהודה שהיה בן עיר. ולא שהיה גדול מהם בתורה אלא מקומו של אדם הוא מכבדו". האם זו דעה סותרת?

⁹ ובמכילתא דרבי ישמעאל יתרו פרשה ג הנוסח הוא: "במשוך היובל המה יעלו בהר. כשימשוך היובל את קולו, אתם רשאים לעלות בהר. ר' יוסי אומר: מכאן אמרו: לא מקומו של אדם מכבדו, אלא הוא מכבד את מקומו. כל זמן שהשכינה בהר: כל הנוגע בהר מות יומת. נסתלקה שכינה - הכל רשאים לעלות בהר". ובגמרא במסכת תענית שם מובאת דוגמא נוספת מהמשכן שהיה מוקם ונגלל במדבר ובהתאם לכך היו אסורים ומותרים בכניסה לתחומו: "וכן מצינו באהל מועד שבמדבר, שכל זמן שהוא נטוי אמרה תורה: וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב. הוגללו הפרוכת - הותרו זבין והמצורעים ליכנס שם". חיי הארעי והנדודים מלמדים את האדם שקדושת המקום איננה אלא קדושת "המקום" או האדם שעושה את המקום. אין למקום הפיסי קדושה בפני עצמו.

¹⁰ כבר הזכרנו מדרש זה בהערה 5 לעיל וכאן נביא רק חלק ממנו. ראה מדרש זה במלואו במקור.

¹¹ ראה דברינו [בכל המקום אשר אזכיר את שמי](#) בפרשת יתרו. יש המשכיות של "המקום" של מעמד הר סיני – בכל מקום בו יזכרו את שמו של הקב"ה.

¹² האדם שנברא בצלם אלהים, עד שאמר עליו בעל ספר תהלים: "ותחסרהו מעט מאלהים" (תהלים ח ו) וטעו בו מלאכי השרת ובקשו לומר לפני קדוש (בראשית רבה ח י), יכול לדמות לקב"ה גם באספקט של היחס אל המקום. הקב"ה והאדם שניהם "עושים" את המקום, ואת תחומו. מה שהקב"ה עושה במרחב הקוסמולוגי והכלל עולמי, עושה האדם הצדיק במרחב הארצי והאנושי-חברתי כשהוא קובע מקום לתפילה ולימוד תורה. כשהוא יוצא מן העיר "פנה זיוה פנה הדרה" (רש"י בתחילת הפרשה) וכשהוא חוזר מהגלות לארץ ישראל "ויחן את פני העיר" (ראה דברינו על פסוק זה בפרשת וישלח). זה כוחו של האדם הצדיק. ראה גם דברינו [צדיק גוזר והקב"ה מקיים](#).

¹³ הסבר נוח ופשוט: ניצב כפשוטו - עומד. המלאכים עולים ויורדים על הסולם וה' עומד מעליהם, על ראש הסולם.

¹⁴ לפי דעה זו צריך לומר "ניצב" זה במובן של "מתקיים" - מגן ושומר. מתקיים במובן של מגן מופיע במקומות רבים אחרים במדרש.

¹⁵ אם יורשה לנו לסטות מהפירוש המקובל של מתקיים - שומר ולהשתמש במובן של מתקיים שבימינו - exists, נאמר שיש כאן יותר מהשוואה ישירה של הצדיק והקב"ה כשניים שעושים את המקום כל אחד בתחומו. בהיבט הקוסמולוגי אכן הקב"ה הוא הקובע את המקום (ואת הזמן) - משנה את העתים, אבל "מציאותו" ו"קיומו" של הקב"ה כאן בעולמו האנושי הוא ע"ג האדם הצדיק. וזה האחרון קובע את מקומו בעיר מגוריו ובבית המדרש. מכאן גם ההשוואה בסיפור שבמסכת תענית עם השכינה שירדה על הר סיני, הסתלקה ואח"כ ירדה שוב והצטמצמה במשכן. חיזוק נוסף לדעה זו נמצא במדרש סמוך בפרשה סט סימן ב שם: "ברזל בברזל יחד ואיש יחד פני רעהו - אין סכין מתחדדת אלא בירך חברתה". מי הוא הסכין ומי הירך? אחד מהם הוא יעקב (האיש) והשני הוא הקב"ה (רעהו). מדרש זה גם הוא על הפסוק: "והנה ה' ניצב עליו". ראה גם שיר השירים רבה על הפסוק "לריח שמניך טובים" על ר' עקיבא ועל האבן שישב עליה בבית מדרשו של ר' אליעזר [בן הורקנוס] "האבן הזאת דומה להר סיני וזה שישב עליה דומה לארון הברית".

תלמוד ירושלמי מסכת ברכות פרק ד הלכה ד – מקום התפילה

ר' אבא רבי חייא בשם רבי יוחנן: צריך אדם להתפלל במקום שהוא מיוחד לתפילה, ומה טעם? "בכל המקום אשר אזכיר את שמי" (שמות כ כא) – 'אשר תזכיר את שמי' אין כתב כאן, אלא: "בכל המקום אשר אזכיר". א"ר תנחום בר חנינא: צריך אדם לייחד לו מקום בבית הכנסת להתפלל. ומה טעם? "וַיְהִי דָוִד בָּא עַד הָרֶאֱשׁ אֲשֶׁר יִשְׁתַּחֲוֶה שָׁם לְאֱלֹהִים" (שמואל ב טו לב) – 'ויהי דוד בא עד הראש אשר ישתחוה שם לאלהים' אין כתיב כאן, אלא: "אשר ישתחוה שם לאלהים".¹⁶

ספרי דברים פרשת ואתחנן פסקא כט – מקום מרכזי אחד

העומדים בחוצה לארץ הופכים פניהם כנגד ארץ ישראל ומתפללים ... העומדים בארץ ישראל הופכים פניהם כנגד ירושלים ומתפללים ... העומדים בירושלים הופכים פניהם כנגד בית המקדש ומתפללים ... העומדים בבית המקדש מכוונים את לבם כנגד בית קדשי הקדשים ומתפללים, שנאמר: "והתפללו אל המקום הזה" (דברי הימים ב ו כו) - נמצאו עומדים בצפון הופכים פניהם לדרום, בדרום הופכים פניהם לצפון, במזרח פניהם למערב, במערב פניהם למזרח. נמצאו כל ישראל מתפללים למקום אחד.¹⁷

מדרש הגדול שמות ג ה פרשת שמות – מקום הסנה אל מקום המקדש

"כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קדש הוא". תנן: "לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובאפונדתו ובאבק שעל רגליו".¹⁸ כל זה גדולה לשמו הגדול והנורא ולרמוז מה מנעל זה שהיא פחותה מכל צרכי הגוף אין נכנסין בה למקום קדוש, כך אין נכנסין לדברי קדש באחד מכל ההרהורין והמחשבות הרעות והדיעות החסירות כו'.¹⁹

מסכת סוטה דף מה עמוד א – המקום גורם

תא שמע: מצאן זקן ממרא אבי פגי והמרה עליהן, יכול תהא המראתו המראה? תלמוד לומר: "יוקמת ועלית אל המקום" (דברים יז ח) - מלמד שהמקום גורם.²⁰

¹⁶ מתפילת הצדיק שיוצר מקום עליו כביכול מתקיים הקב"ה, לתפילתו של כל אדם ש"צריך שיתפלל במקום שהוא מיוחד לתפילה". "מקום שמגדלין בו תפילה" (בבלי מגילה כז ע"א), "בואו ונחזיק טובה לאבותינו שהודיעו מקום תפילה" (בבא בתרא כה ע"א). זו תפילה בציבור ובבית הכנסת שהלכה והתגבשה עם השנים למימי **המשמרות והמעמדות** וביתר תוקף כמקדש מעט לאחר חורבן בית המקדש. אבל לא נעלמה תפילת היחיד שקובע מקום לתפילתו במאמר ר' יוחנן בירושלמי ברכות ה א: "א"ר יוחנן: המתפלל בתוך ביתו כאילו מקיפו חומה של ברזל". וגם אמרו: "אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל, אלא במקום נמוך ויתפלל ... לפי שאין גבהות לפני המקום, שנאמר: ממעמקים קראתיך ה', וכתב: תפילה לעני כי יעטוף" (בבלי ברכות י ע"ב, ירושלמי מגילה א ט) – שזו בפשטות הוראה לתפילת היחיד (שבדרך). ולפי שיש גם זמנים לתפילה ואדם יכול לקצר בה או להאריך בהתאם למצבו ויכולתו (ראה דברינו **תפילה קצרה** בפרשת בהעלותך), חזרנו שוב לחיבור של מקום-זמן.

¹⁷ כך הנוסח בדומה בירושלמי ברכות פרק ד הלכה ה. אבל בבבלי ברכות דף ל עמוד א יש דרגה נוספת: "היה עומד בבית קדשי הקדשים - יכוין את לבו כנגד בית הכפורת", שזו אגב ראייה טובה לאומנים שהיו נכנסים לקודש הקדשים כאשר הם עוסקים בחיזוק בדין הבית (והרב קוק זצ"ל מצא מקור אחר לנושא זה וכל היודע מקור זה אנה יעדכן אותנו). אחרי כל המקומות שנקבעים לשעתם ולצורכם, יש גם "מקום" מסוים שהתקדש לדורות, הוא הר הבית ומקום המקדש. מקום שמכונה גם "תל תלפיות" על בסיס הפסוק בשיר השירים ד ד: "כַּמְגֵּד לְדָוִד צִוּאֲרָךְ בְּנֵי לְתַלְפִּיּוֹת". "תל שכל פיות פונים בו" (תלמוד בבלי ברכות ל ע"א). "תל שכל הפיות מתפללין עליו" (תלמוד ירושלמי ברכות ד ה). מתפללים אליו ומתפלליו עליו מכל הכיוונים ובכל הכוונות. ועל כך עוד במדרש הבא.

¹⁸ מסכת ברכות פרק ט משנה ה: " ... לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח שהוא מכוון כנגד בית קדשי הקדשים לא יכנס להר הבית במקלו ובמנעלו ובפונדתו ובאבק שעל רגליו ולא יעשנו קפנדריא וכו'".

¹⁹ מ"המקום" של יעקב חזרה שוב ל"מקום" של משה והפעם "המקום" הראשון של ההתגלות בסנה שאח"כ יהיה המקום של מעמד הר סיני ומתן תורה (שאח"כ יתווסף לצידו מקום נקרת הצור). דרשה זו של המדרש הגדול לקוחה מגמרא ברכות סב ע"ב שם הכיוון הוא הפוך, מההלכה: "לא יכנס אדם להר הבית לא במקלו שבידו ולא במנעלו שברגלו וכו' " אל האמירה למשה: "של נעליך מעל רגליך" כאסמכתא. אמירה שנאמרה כידוע גם ליהושע בכניסה לארץ: "וַיֹּאמֶר שֵׁר צְבָא ה' אֵל יְהוֹשֻׁעַ שֶׁל נַעֲלָךְ מֵעַל רַגְלֶךָ כִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָתָּה עֹמֵד עָלָיו קָדֵשׁ הוּא וַיַּעַשׂ יְהוֹשֻׁעַ כֵּן" (יהושע ה טו) - וכבר עמדו פרשנים על ההבדלים בין שני "של נעליך" אלה, שזה בחוץ לארץ ודווקא בו כתוב "אדמת קודש" וכתוב בו "רגליך" בלשון רבים (משה) וזה בארץ והוא "קודש" בלי אזכור "אדמה" והוא "נעליך" ביחיד. המדרש הגדול שמפרש את הפסוק בשמות במעמד הסנה הופך מסיבות ברורות את הסדר: מהסנה אל מקום המקדש. בין כך ובין כך, מקדושה זמנית של מקום אצל משה ויהושע, אנו עוברים לקדושה קבועה של מקום שתחילתו במקדש (כבר במשכן שילה?) והמשכו במקדשי מעט של ימינו. יש מקומות שהתקדשו, לא הכל ארעי וזמני. ולגבי הפחיתות של הנעליים "מכל צרכי הגוף", יש על מה לדון. ראה דברינו **בעבור נעליים** בפרשת וישב, בפרט המדרשים שם על הנעליים שמסמלות את היות האדם בן חורין ובגמרא שבת קכט ע"א: "אמר רב יהודה אמר רב: לעולם ימכור אדם קורות ביתו ויקח מנעלים לרגליו". אך אולי זה עצמו משמעות הציווי "של נעליך" – אינך בן חורין בעומדך במקום הזה.

²⁰ זקן ממרה אינו חייב עד שימרה את פי הסנהדרין בעת שהם יושבים במקומם הקבוע בלשכת הגזית בהר הבית. אם המרה את פיהם במקום אחר (בי פגי), אינו חייב, שכן "המקום גורם" ואולי גם זה חלק ממשמעות קדושת הר הבית. ראה גם מסכת עבודה זרה דף ח ע"ב שסנהדרין גזרה על עצמה גלות ממקום למקום על מנת שלא לקבוע מקום ולדון דיני נפשות. בסופו של דבר, יש הבדל בין

וַיֹּאמֶר אֵלַי לְשָׁכוֹת הַצֶּפּוֹן לְשָׁכוֹת הַדְרֹם אֲשֶׁר אֶל פְּנֵי הַגְּזֵרָה הִנֵּה לְשָׁכוֹת הַקֹּדֶשׁ אֲשֶׁר יֵאָכְלוּ שָׁם הַכֹּהֲנִים אֲשֶׁר קְרוּבִים לַה' קְדָשֵׁי הַקֹּדֶשִׁים שָׁם יִנְיָחוּ קְדָשֵׁי הַקֹּדֶשִׁים וְהַמִּנְחָה וְהַחֲסֹאת וְהָאֵשִׁים כִּי הַמָּקוֹם קָדֹשׁ: (יחזקאל מב ג.)²¹

מדרש תנחומא פרשת ויקרא סימן ו – קדושת הר הבית לאחר החורבן

ילמדנו רבינו: מהו שיכנס אדם להר הבית במקלו ובאפונדתו? כך שנו רבותינו: "לא יכנס אדם להר הבית במקלו ובאפונדתו ובאבק שברגליו שלא ינהג קלות ראש בו אפילו בחורבנו". אמר הקדוש ברוך הוא: "את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו" (ויקרא כו) - בא להקיש שמירת שבת למקדש. ומה ראה להקיש שמירת שבת למקדש? כך שנה ר' חייא הגדול: כשם ששמירת שבת לעולם, כך מוראת מקדש לעולם.²²

שבת שלום מחלקי המים

הקב"ה לאדם. נכון ששניהם "עושים את המקום", נכון אפילו שהאדם הוא שמכריז על הקב"ה בעולם ("אמר לו הקב"ה: אני לא היה שמי ניכר לבריותי והכרת אותי בבריותי, מעלה אני עליך כאילו אתה שותף עמי בברייתו של עולם, זהו שכתוב: קונה שמים וארץ" - בראשית רבה מג ז, ראה דברינו [קונה שמים וארץ](#) בפרשת לך לך), אבל עדיין הקב"ה הוא מקום העולם ואילו האדם צריך למקום מסוים – לאיזו שהיא קביעות: לתפילה, לסעודה, לימוד תורה ולשביתת רגל ושבת (ראה שבת קב ע"א: "כיון דקא מיכוין - מחשבתו משויא ליה מקום"). ואם זכה מתקיים בו "ברוך שחן המקום על יושביו" (בראשית רבה סוף פרשה לד) – תרתי משמע. "המקום גורם".

²¹ נושא מעניין הוא לעקוב אחרי הצירוף "מקום" עם "קדוש" או "קדושה" במקרא. בספר ויקרא יש הרבה "מקום קדוש" סביב המשכן (פרשות צו ושמיני בפרט, אין אזכור כזה בשאר החומשים), אך קדושת מקום המשכן היא דוגמא מובהקת לקדושה זמנית שאינה מקדשת את המקום עצמו לנצח. המקום קדוש כל עוד מצויה בו קדושת המשכן וכל פעם שקפלו ונסעו היו יכולים צאן ובקר לרעות במקום קדוש הקדשים שאך לפני זמן מה רק הכהן הגדול היה רשאי להיכנס לשם. האזכור הבא במקרא של "מקום קדוש" הוא בספר ישעיהו ס יג: " ... לְפָאֵר מְקוֹם מְקֻדָּשֵׁי וּמְקוֹם רְגְלֵי אֲכַבְדֹּ. וּבִירְמִיָּהוּ יז יב: "כָּסָא כְבוֹד מְרֹם מְרֹאשׁוֹן מְקוֹם מְקֻדָּשׁוֹ" – בשניהם, מקום קדוש הוא המקום בו מצוי המקדש. הראשון שנוקט בלשון "המקום קדוש" הוא יחזקאל! אחריו באים ספר תהלים כד ג: "מִי יַעֲלֶה בְּהַר ה' וְיִמִּי יִקוּם בְּמִקְוֵי קְדָשׁוֹ" ובעזרא ט ח: " ... לְהִשָּׁאֵר לָנוּ פְּלִיטָה וְלָתֵת לָנוּ יְתֵד בְּמִקְוֵי קְדָשׁוֹ לְהֵאִיר עֵינֵינוּ", אלא שגם פסוקים אלה מדברים על המקום בו מצוי או היה מצוי בית המקדש.

²² נראה שחז"ל הם שחידשו וקבעו את קדושת מקום המקדש לדורות גם לאחר חורבנו כמשנה שראינו לעיל: "לא יכנס אדם להר הבית במקלו ובמנעלו וכו'". המשנה אמנם לא מזכירה את המילה "בחורבנו" (מה שמוסיף מדרש תנחומא על מנת להדגיש את המסר), אבל פשיטא שזו הכוונה לאור תוכן המשנה וזמן כתיבתה. ראו גם ירושלמי כלאים פרק ד הלכה ו: "בית שמאי מחמירין בו בחורבנו יותר ממטעתו". אבל הקשר עם השבת שלקוח כנראה ממדרש שיר השירים רבה הוא המעניין. ראו שיר השירים רבה ד ה: "שערך כעדר העזים שגלשו מהר גלעד - הר שגלשתם מתוכו עשיתיו גל ועד לאומות העולם. ואי זה זה? זה בית המקדש, שנאמר (תהלים ס"ח) נורא אלהים ממקדשך. מאיכן מורא יוצאה, לא מבית המקדש? הדא דאת אמר (ויקרא כ"ו) את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו - שהוא מקדוש בחורבנו כשהיה מקדוש בבנינו". הדרשן לוקח את הפסוק "את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו" ו"ה' (שמופיע פעמיים בדיוק באותה לשון בספר ויקרא: יט ל, כו ב) – פסוק שרבו עליו הדרשות שבניית המשכן והמקדש אינם דוחים את השבת (ראה דברינו [את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו](#) בפרשת קדושים) – ומציג דרשה אחרת אם לא הפוכה: מקדושת הזמן של השבת שאיננה זזה לעולם, אנו למדים על קדושת מקום המקדש שאיננה זזה מעולם. וחזרנו לחיבור של מקום-זמן או חלל-זמן (חללו של בית המקדש שנשאר קיים ולא חרב). הלמדנים יאמרו שכל זה הוא חלק מתקנות וציפיות "מהרה יבנה המקדש", אבל בעלי המחשבה לא יתנו לחיבור זה לחמוק מהגיגיהם ולקחם.